

TURKISTON O'LKASIDA OVCHILIKNING TARIXIY ILDIZLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiston o'lkasida ovchilikning tarixiy ildizlari birlamchi manba va tadqiqotlardagi ma'lumotlar asosida ilmiy nuqtai nazardan tadqiq etilgan. Jumladan, mintaqada ovchilikning poleolit davridan toki xonliklar davrigacha bo'lgan shakllanishi tarixi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Fauna, ovchilik, ovchi va baliqchilar jamoalari, ov qurollari, yovvoyi hayvonlar, samoviy otlar, hayvonlarni asrab-avaylash, ov jarayoni.

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ ОХОТЫ В ТУРКЕСТАН

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения исследуются исторические корни охоты в Туркестанском крае, основанные на информации из первоисточников и научных исследований. В частности, освещается история становления охоты в регионе от палеолита до периода ханства.

Ключевые слова: Животный мир, охота, сообщества охотников и рыболовов, охотничье оружие, дикие животные, небесные кони, охрана животных, процесс охоты.

HISTORICAL ROOTS OF HUNTING IN THE COUNTRY OF TURKESTAN

Abstract. In this article, the historical roots of hunting in the Turkestan region are researched from a scientific point of view based on information from primary sources and researches. In particular, the history of the formation of hunting in the region from the Paleolithic period to the Khanate period is covered.

Key words: Fauna, hunting, hunting and fishing communities, hunting weapons, wild animals, celestial horses, animal conservation, hunting process.

Kirish. Qadimdan insonlar tabiatdagi mavjud o'simliklarni terib-termachlab, hayvonlarni ovlash orqali kun kechirishgan. O'rta poleolit davrining oxirlaridan boshlab O'rta Osiyo hududlarida iqlim o'zgarishlari sodir bo'lgan. Mintaqaga shimoldan kuchli sovuq oqim (muzlik) kirib kelib, bu hududdagi aholiga, flora va faunaga ham jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Aholi ochiq maydonlardan g'orlarga qo'nim topishga majbur bo'lgan. Issiq iqlimga moslashgan ko'plab mayda hayvonlar nobud bo'lib, ularning o'rnini sovuq iqlimga chidamli bo'lgan shimol bug'ulari, mamontlar, yirtqich ayiqlar egallagan[1]. Turkiston mintaqasidagi odamlar yirtqich hayvonlarga nisbatan jamoa bo'lib ov qilish uslublarini topganlar.

Asosiy qism. Mezolit davrida muzliklar yana shimolga qarab chekinib, hozirgi tabiiy sharoitga o'ta boshlagan. Mezolit davriga kelib, hayvonlarning yangi turlari shakllana boshlagan. Yirik hayvonlar o'rniga tezchopar mayda hayvonlar, xususan, arhar, tog' echkisi, bug'u, jayron, quyon, yo'lbars, qoplon[2] kabi turlar paydo bo'lgan.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, mezolit davrida ovchilik qilish uchun juda muhim bo'lgan o'q-yoy ixtiro qilinadi. Ovchilikning rivojlanishi, ov qurollarining takomillashib borishi natijasida urug' jamoasining ehtiyojidan ortiq ovlangan hayvonlar qo'lga o'rgatila boshlangan. Taniqli arxeolog olim, akademik A.Sagdullaev o'z tadqiqotida hayvonlarni xonakilashtirish va chorvachilikning shakllanishi jarayonlarini ovchilik va ov qurollarining takomillashuvi bilan bog'laydi[3].

Tarixchi olim A.Ochilov o'z tadqiqotida Turkiston o'lkasi, xususan, Buxoro vohasida aholining tog' va suv havzalari atrofidan turar joylar, manzilgohlar barpo etganligining asosiy

sababi sifatida "... bunday joylar tabiat hayvonot dunyosiga boy bo'lib, ov qilish uchun juda qulay bo'lganligi"[4] ni keltirib o'tadi. Muallif Buxoro vohasining sharqiy qismlari faunasi boyligi uchun ham tosh davridan boshlab bu hududlar ovchilarning e'tiborida bo'lganligini ta'kidlaydi.

Arxeologik ekspeditsiyalar davomida birgina Darbozaqir-1 makonidan topilgan maydoni 81 metr kvadrat bo'lgan chayla hududidan arxeologlar tosh qurollari, xususan, chaqmoq toshlardan yasalgan tosh qirg'ichlar, randa, pichoq plastinkalari, bigiz, igna, tosh bolta va boshqa mehnat hamda ov qurollarini[5] topishgan. Arxeolog olimlar bu qurollar orqali qadimgi davr odamlarlari, ayniqsa, ovchilari hayvonlarni terisini shilishda ham keng foydalanganliklari haqida ilmiy xulosalar berishgan.

Markaziy Osiyo tarixi tarixshunosligi bilan shug'ullangan tadqiqotchilarning ishlarida miloddan avvalgi VII-III ming yillikda, ya'ni, neolit davrida Kalta Minor madaniyati keng tarqalgan Balxan, Mang'ishloq yarimorolida, Oqchadaryo deltasi, Qizilqum, Yuqori Uzboy, Mohondaryo hududlarida yashaganlar asosan hayvonlarni ovlash va baliqchilik[6] bilan shug'ullanishganligi qayd etilgan. Qolaversa, arxeologlar tomonidan Qadimgi Xorazmda "Jonboz-4" deb nomlangan ovchilar va baliqchilar boshpanasini topilishi[7] bu hududlarda ham ovchilik ho'jaligi, xususan, hayvonlarni va baliqlarni ovlash muhim o'rinni egallaganligini ko'rsatadi.

Janubiy Orolbuyidagi O'zboy o'zani atrofi arxeolog olimlar tomonidan o'rganilganda, mazkur hududdan Kaltaminor madaniyatiga xos bo'lgan ovchilik qurollari, xususan, tosh nayza, chaqmoqtosh o'q uchlari va boshqa xo'jalik qurollari[8] topilgan. Janubiy Orolbo'yi dashtliklarida jayron, qulon, sayg'oq kabi hayvonlar ko'p bo'lganligi bois, qadimdan bu hududlar ham ovchilar jamoalarining[9] diqqat markazida bo'lgan.

Tadqiqotchi S.Kudaybergenov tadqiqotida O'zboy o'zanida o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida Devqal'a, O'rtaquyu, Talayxonota va Oqyayla kabi o'rta asrlarga oid karvonsaroylarning qoldiqlari[10] o'rganilganda, mazkur hududlar neolit davridayoq ovchilar va baliqchilar jamoalari tomonidan o'zlashtirilganligi[11] ma'lum bo'lgan.

Keyinchalik neolit va eneolit davri madaniyatlariga e'tibor qaratilsa, ovchilik insonlar hayotida saqlanib qolgan bo'lsa-da, dehqonchilik va chorvachilik kabi xo'jalik turiga nisbatan katta ahamiyatga ega bo'lmay qolgan. Bu davrga kelib ovchilik urug' jamoalarining qo'shimcha mashg'ulotiga aylangan. Sopollitepa manzilgohidagi arxeologik tadqiqotlar davomida hududda dehqonchilik xo'jaligi ustuvorlik kasb etsa-da, manzilgohdan 16 mingtacha hayvon suyaklari, xususan, qo'y, echki, cho'chqa, tuya, sigir, it, mushuk, bug'u, jayron, qulon, yovvoyi cho'chqa, quyon, o'rdak, kaptar[12] va boshqa bir qator hayvon va qushlarning suyaklari qoldiqlari topib o'rganilgan. Bu topilmalar bu davrda insonlar tomonidan uy jonivorlari xonakilashtirilganligini, chorva mollari saqlanganligini, ov hayvonlari ham ovlanganligini tasdiqlaydi. Xattoki, bu davrda xonakilashtirilgan itlar ovchilarga xizmat qilganligi[13] haqida ma'lumotlar uchraydi.

Qadimgi Farg'ona hududidagi Axsikent harobalarini o'rgangan arxeolog olimlar Aravon qoya toshlarida uchqur samoviy tulpor otlari rasmi tushirgan suratni, yirtqich hayvonlar va xonaki qush tasvirlari tushirilgan sopol idishlarni[14] topib o'rganishgan. Bu topilgan arxeologik ashyolardan kelib chiqib, Qadimgi Farg'onada ovchilik jarayonlarida ot inson tomonidan xonakilashtirilganligini ham ko'rish mumkin. Ovchilik orqali ijtimoiy-iqtisodiy hamda harbiy sohalar uchun muhim hisoblangan noyob samoviy otlar xo'jalik hayotida keng foydalanila boshlangan. Hattoki, manbalarda Qadimgi Farg'onadagi bu otlarning bir juftiga Xitoy imperatori Sinszyan viloyatini berishga rozi bo'lganligi[15] qayd etilgan.

Muqaddas Islom dinida ham hayvonot olami, ularni asrab-avaylash va ovlash masalasida alohida hukmlar keltirilgan. Jumladan, Qur'oni Karimning "Moida" surasining 96-oyatida "Sizlarning manfaatingiz uchun va musofirlaringiz uchun ham sizlarga dengizdan ov qilmoqlik va undagi taomlarni iste'mol qilmoqlik halol qilinadi. Sizlarga qachonki, ehromda bo'lgan vaqtlaringizda quruqlikda ov qilish harom qilindi"[16] deyiladi. Shuningdek, islom dinida ov qilish jarayonida insonlar me'yorga e'tibor qaratishlari hamda hayvonlarni belgilangan qoidalarga rioya etgan holda ovlashlari[17] lozimligi belgilangan.

Amir Temur davrida ham ovchilik muhim sanalgan. Shu maqsadda Amir Temur Samarqand va unga chegaradosh hududlardagi tabiiy daraxtzor va chakalakzorlarda bir qancha yangi bog'lar barpo etib, hukmdorning o'zi, shahzodalar, sarkarda va lashkarlar ishtirokida muntazam tarzda ov mashg'ulotlari[18] tashkil etgan.

Qo'shinni oziq-ovqat bilan ta'minlashda Amir Temur yurishlari davomida ham qator ov jarayonlarini uyutirib turgan. Zarafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida Amir Temur Gurjistonga yurishidan so'ng, Tiflis hududida ov tashkil etganligi va ov jarayoni[19] bayoni keltirilgan.

O'rta asrlarda Turkiston o'lkasidagi hayvonot olami, ov jarayonlari haqida qimmatli ma'lumotlar aks ettirilgan manbalardan biri "Boburnoma" asari bo'lib, unda Zahiriddin Muhammad Bobur mintaqa faunasi borasida ham keng to'xtalib o'tgan. Xususan, Farg'ona viloyatidagi ov qushlarini tasniflab, "Ov qushlari ham ko'p bo'ladi. Qirg'ovuli behad semiz bo'ladi. Shunday rivoyatlar qiladilarki, bir qirg'ovul go'shtini turt kishi yeb tugataolmagan"[20] deb qayd etgan.

O'rta asrlar davrida Turkiston tarixini o'rgangan tarixchi olim A.Zamonov tadqiqotlarida[21] ov jarayonlari bilan bog'liq masalalar ham tadqiq etilgan. Xususan, olimning tadqiqotida aynan Shayboniylar sulolasi davrida Buxoro xonligida ov jarayonlari bog'liq qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, muallif 1582 yili Abdullaxon Toshkent hukmdori Bobo sultonni ta'qib qilib yurganda, qo'shin orasida oziq-ovqat yetishmovchiligi yuzaga kelganligini, bunday sharoitda qo'shin ov o'ljalari va o't-o'lanlar bilan oziqlanishiga majbur bo'lganligini, "Yaso" qonunlariga ko'ra, may oyidan toki oktyabr oyigacha qush va hayvonlarni ovlash taqiqlanganligini[22] ta'kidlaydi.

Qo'qon xoni Amir Umarxon (1812-1822 yy.) davrida xonlikning ov qilishi uchun mo'ljallangan kattaligi 2 ming gektar bo'lgan flora va faunaga boy alohida maydoni bo'lib, u Yor masjid hududida joylashgan. Barcha xonlar shu maydonda ov jarayonlarini o'tkazishgan. Bundan ko'rish mumkinki, xonlikda ov qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Xattoki, XIX asrda Qo'qon xonligida ov bilan bog'liq mansab ham joriy etilgan. Xususan, xonlikda oliy darajali qushbegi (mirishkor) mansabi bo'lib, u xonning ovni uyushtirishga mas'ul bo'lgan. Qushbегining ov qilishda ovchi itlari, lochinlari ham bo'lib, bu ov jarayonini ancha yengillashtirgan. Shuningdek, qushbegi ov vaqtida xonning dam olish jarayonlarini ham tashkil etishga[23] javobgar hisoblangan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Turkiston o'lkasida kishilik jamiyatning ilk davrlaridanoq ovchilik shakllangan bo'lib, u aholining oziq-ovqat ta'minotini ta'minlashdagi asosiy xo'jalik turi darajasiga ko'tarilgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон тарихи. Муаллифлар гуруҳи. – Тошкент: "Akademiya", 2010. – Б.8.
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Mezolit>
3. Сағдуллаев А.С. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. – Тошкент: Университет, 2004. – Б. 15.
4. Очилов А.Т. Бухоро воҳаси тош даври жамоаларининг моддий маданияти: тарихий реконструкция масалалари // Марказий Осиё тарихи ва маданияти халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2023. – Б.93.
5. Асқаров А. Бухоронинг ибтидоий давр тарихидан лавҳалар. – Тошкент: "Фан", 1973. – Б.12.; Муҳаммаджонов А. Қадимги Бухоро (Археологик лавҳалар ва тарих. – Тошкент: "Фан", 1991. – Б. 16.
6. Камолиддин Ш.С. Марказий Осиё тарихи тарихшунослигидаги ёндашувлар. – Тошкент: "Fan ziyosi" нашриёти, 2023. – Б. 73-74.
7. Аҳмедов М.Қ. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1995. – Б. 7.
8. Итина М.А. Памятники первобытной культуры Узбоя // Т. II. – М., 1955. – С. 66-68.

9. Кудайбергенов С. Жанубий Оролбўйи илк алоқа йўлларининг шаклланиши тарихидан // Марказий Осиё тарихи ва маданияти халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2023. – Б.193.
10. Низовья Амударьи, Сарикамыш, Узбой. История формирования и заселения // Вып. 3. – М., 1960. – С. 326.
11. Кудайбергенов С. Жанубий Оролбўйи илк алоқа йўлларининг шаклланиши тарихидан // Марказий Осиё тарихи ва маданияти халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2023. – Б.192-194.
12. Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. – Тошкент: Университет, 2004. – Б. 30.
13. Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. – Тошкент: Университет, 2004. – Б. 16.
14. Анорбоев А., Исломов У, Матбобоев Б. Ўзбекистон тарихида Қадимги Фарғона. – Тошкент: “Фан”, 2001. – Б. 9, 22.; Муҳаммаджонов А. Қадимги Бухоро (Археологик лавҳалар ва тарих. – Тошкент: “Фан”, 1991. – Б. 20-21.
15. Анорбоев А., Исломов У., Матбобоев Б. Ўзбекистон тарихида Қадимги Фарғона. – Тошкент: “Фан”, 2001. – Б. 9.